

O náboženské výchově

Ladislav Hejdánek

◆ projev, česky, vznik: 5. 11. 1945 ◆ poznámka: Sdružení, 5. list. 45

◆ speech, Czech, origin: 5. 11. 1945

O náboženské výchově [1945]

Sdružení, 5. 11. 1945

Včera v neděli tomu bylo právě týden, co jsme na výborové schůzi rozdělovali sdruženecký program, a tehdy právě jsem dostal k zpracování dnešní thema našeho večera. Pravda, je to málo času pro takové thema – jeden týden. Co se dá udělat za jeden týden? Přesto jsem však nezoufal; říkal jsem si, že v nejhorším případě vhodně volenými a vyhraněnými poznámkami rozpoutám alespoň velkou debatu.

Když jsem prohlížel v knihovnách seznamy literatury o náboženské výchově, zjistil jsem divnou věc: V literatuře té je náramný chaos – a to jsem si dodatečně ještě potvrdil při pročítání některých knih. Tak předně jsem k svému údivu poznal, že v české literatuře není vůbec žádná taková kniha, které bych mohl použít, a že u nás existuje celkem asi pět nebo šest knih, oboru toho se týkajících, kterých jsem však pro naprostou nevhodnost opět použít nemohl. Menší práce, uveřejněné povětšinou v pedagogických časopisech mi byly pro krátkost času nedostupné, ač i z těch většina se zabývá poměrem náboženství a školy, což bylo jakýmsi módním thematem zvláště v době před a po světové válce (první). A tak nezbývalo, než se pustit do literatury cizí. Ale ani tu jsem nijak zvláště nepořídil. Mohl bych to shrnout asi tak do dvou, do tří bodů: předně je té literatury u evropských národů opět velmi málo, a pak – což je jistě pozoruhodné – např. v německé literatuře v tom strašném nedostatku je ještě většina knih z katolických kruhů. Francouzská literatura je na tom snad nejhůře, pokud jsem to mohl odhadnout ze seznamů; v universitní knihovně jsem našel jednu knihu z konce minulého století a v pedagogické knihovně mají asi tři knihy. Poněkud lépe, a vezmeme-li v úvahu rozlohu a množství obyvatel, pak o hodně lépe jsou na tom Švýcaři; bohužel právě tu knihu, kterou jsem si chtěl vypůjčit, jsem nedostal, neboť ji měl už někdo vypůjčenou. Nejvíce knih na naše thema je napsáno v jazyce anglickém, ale jsou to v nepoměrné většině právě autoři američtí, kteří daleko početně převažují nad samými Angličany. A tak summou lze říci, že náboženská výchova u evropských národů je v zoufalé a beznadějně situaci, pokud tak ovšem můžeme soudit z nepatrných pokladů literárních, které jsou alespoň přibližným obrazem aktuálnosti a populárnosti problémů. Tak se alespoň zdá na první pohled.

Jestliže přikročím po tomto úvodu věci samé, pak hned s počátku upozorňuji, že se naprosto nehodlám obírat otázkami pedagogickými a psychologickými v užším smyslu. Půjde mi tu daleko víc o stanovení možnosti a pravděpodobnosti úspěchu náboženské výchovy, o otázku, jak dalece je možno někoho nábožensky vychovat a po kterých stránkách a konečně co je zásadním požadavkem pro náboženské učitele, ať už jsou to rodiče doma nebo farář či katecheta ve škole aneb ať už kdokoli jiný; jen zběžně se při tom dotknu methodologie a praktiky náboženské výchovy, neboť je to dnes pro nás zbytečné rozšiřování předmětu.

Všimněme si nejprve trochu blíže náboženství samotného. Nemůžeme totiž odpovídat na otázky náboženské výchovy, nestanovíme-li si nejdříve, co pod tím rozumíme. – Já sám doufám, že tu nikdo nechce ode mne požadovat vyjití od nejobecnějšího pojmu náboženství, tak jak se ho užívá ve vědeckých sociologicko-psychologických rozpravách a jak k němu dochází filosofie náboženství. Tam se totiž především brojí proti chápání náboženství jako jednotlivých historických útvarů. Říká se, že filosofická kritika nás vede k tomu, abychom rozeznávali mezi náboženským útvarem historickým a věčným zdrojem náboženského života, který potrvá i dále, i když odpadnou určité útvary historické. Tedy: nebudu vycházet od takto chápaného náboženství, neboť dnešní přednáška nemá být filosofickou rozpravou. Půjde nám tu o zcela konkrétní náboženskou výchovu křesťanskou ve významu biblickém a tudíž ani filosofickém ani historickém.

Co to tedy znamená: náboženství je pro nás vztah k Hospodinu, k Bohu sice našich otců, ale především Bohu našemu, Bohu živému, stvořiteli všech věcí a našemu pánu. Nemusíme nijak zabředat do slovních a pojmových výkladů slova „vztah“; na tom náboženství nebasíruje. Především jde o to, že na jedné straně tohoto nerovného poměru je Bůh, Hospodin. Tento fakt stačí, abychom zanechali zbytečných pokusů vysvětlovat náboženství filosoficky nebo psychologicky. A tento fakt také stačí, abychom přestali myslet, že můžeme někoho vyučit náboženství podobně jako matematice nebo truhlářství. Jen takovým nepochopením se může stát, že někdo zavádí do náboženské pedagogiky zvláštní psychologické hledisko. Jen tak se může stát, že si někdo může položit tak nesmyslnou otázku jako Dr. Mayer, který na začátku své knihy o reformním hnutí nábožensko-výchovném v katolickém Německu staví základ svého zkoumání na řešení otázky, co je orgánem víry. (Doslovně tam říká: „Was ist, psychologisch genommen, das Organ des Glaubens?“)

Vraťme se však k našemu vlastnímu tematiku. Jak tedy začít s náboženskou výchovou u dítěte? – Je pravdou a nelze toho popřít, že na vývoj náboženského života nebo snad lépe řečeno smyslu pro náboženství mohou mít nejrůznější vliv i okolnosti s náboženstvím jinak nesouvisející. Nemyslím však, že by tyto okolnosti měly nějak pozitivní důležitost pro výchovu; jsou spíše nebezpečím než pomůckou, spíše elementem svádějícím i nejlepší výchovu na všemožná scestí než vítaným příspěvkem metodickým. Abych mluvil konkrétně: jde o všelijaké pocity a stavy dítěte, které má strach ze tmy, bojí se hromu, je uneseno velebností přírody neb chrámu, má soucit s ukřižovaným a mnohé jiné.

Prvním požadavkem, který bych postavil za základ nábožensko-vychovatelské methodiky, je ten, aby se nikdy dítěti nezaměňovaly duchovní věci za přírodní, a to ani pro snazší názornost, neboť takové chvilkové ulehčení výkladu se v nejbližší době desateronásobně vymstí pro svou nepravdivost, ani z jakéhokoli jiného důvodu. To prakticky znamená, že dítě se neocitne v osudných rozporech, zažije-li katastrofu, při které uhoří v bleskem zaníceném domě jiné dítě, společník v dětských radovánkách, jestliže mu nebylo dříve zdůrazňováno, že to se Pán Bůh hněvá, když hřmí a když se blýská. Dítě nemusí stát před závažným problémem, jestliže se mu netvrdí, že na začátku prosince chodí Mikuláš s čertem, když potom náhodou pozná v čertovi Frantu domovníků. A takových příkladů je nesmírně mnoho. Některé jsou takto dětské, jiné už jsou složitější – to vše podle věku dítěte. Všechny však znamenají otřesení víry v pravdivost toho, co se jim předkládá.

Uvedený požadavek jest jakýmsi dílčím předpokladem k správné výchově náboženské, který se dá zahrnout v požadavek širší, totiž v požadavek zásadovosti a důslednosti vychovatelů. Není možno jednou tvrdit to a po druhé ono; právě tak není však možné ani učit něčemu, podle čeho se sám neřídím.

Mohl bych uvádět další a další takové předpoklady mohl bych jmenovat pravdivost, osobní příklad, úctu vážnost, lásku, milosrdenství a já nevím co ještě. To vše musí nezbytně být u toho, kdo vyučuje a vychovává, má-li být výchova pravá. – Ale naskytují se nám zde dvě otázky velké důležitosti. Předně: zaručuje správná a pravá výchova úspěch? A druhá otázka: v čem může mít náboženská výchova dobrý vliv a kde se může projevit její úspěch?

První otázka nám připadá tak trochu řečnický, neboť všichni dobře víme, že si se své strany i při nejlepší výchově nemůžeme dělat nárok na její úspěch. Důležitost této otázky vysvitne však později. Přikročme zatím k druhé otázce: kde může náboženská výchova přece jen něco vykonat?

Je to především oblast etická a morální; s vyučováním mravnosti je nutno začít od nejútlejšího dětství a pokračovat – ovšem za stálých ohledů na vyspělost dítěte – v neztenčené míře po celou dobu mládí. Snad bychom mohli říci, že to je vlastní pole působnosti celé náboženské výchovy. Jinak Jde totiž vždy o nauky, což se nemůže do náboženství jakožto vztahu k Bohu počítat. To je věrouka, biblická a

náboženská historie, znalost církevní organizace a pod. Uvážíme-li však, že výchovu mravního charakteru můžeme nalézt u většiny pedagogických systémů nenáboženských, pak bychom těžko hledali vlastní a zvláštní pole výchovné po stránce náboženské.

Vraťme se nyní po této přípravě ještě jednou k otázce první, zaručuje-li totiž pravá náboženská výchova úspěch. Chci na ní dokázat, jak mylně se operuje s celým pojmem náboženské pedagogiky. Odpověď na tuto otázku může být dvojitá, kladná nebo záporná. V případě, že ji zodpovíme záporně, je tím již vyřčen soud nad celou náboženskou výchovou: nemůžeme na ni spoléhat. V druhém případě to však nevypadá pro nás nijak lépe, neboť ačkoliv pravá výchova úspěch zaručuje, nám je pro naši nedokonalost nepřístupná; nemůžeme o sobě tvrdit, že bychom mohli někoho dokonale vychovávat.

Ale my můžeme jít ještě dál, aniž zůstaneme stát nad tímto zvratem. Jestliže v žádném případě naše náboženská výchova nezaručuje úspěch, táži se: K čemu je tedy vůbec náboženská výchova? Vždyť vše nasvědčuje tomu, že není-li na ní spolehnouti, lze se bez ní pravděpodobně obejít.

Podle českého autora jest náboženská výchova výchovou speciální, nikoliv podřadnou nebo toliko odbornou. Jestliže jsme si však před chvílí ukázali, že nelze nějak zvlášť nábožensky vychovávat, nýbrž jenom vychovávat, pak nezbyvá, než tento názor o speciálnosti náboženské výchovy popřít jako nesprávný a pravdě neodpovídající. Při náboženské výchově právě tak jako při každé výchově nelze než předkládat poučky a životní příklad a dávat úkoly. Nikdy však nelze vyučovat něčemu, co je nepoznatelné. Víra věřícího člověka, i když svými důsledky zřejmá a poznatelná, zůstává pro vnějšího pozorovatele stále něčím nedefinovatelným, nepopsatelným, nepostižitelným, něčím, co může být pochopeno jen osobním procítěním a zažitím.

Pro víru je theologie a právě tak náboženská výchova zbytečností a třebas až tíživým břemenem; svůj význam mají jen pro člověka, pro člověčenství – totiž aby mi bylo dobře rozuměno: pro názorové střetnutí, pro rozumové vypořádání, pro člověka jakožto bytost rozumovou, čistě rozumovou. Nikoliv však pro člověka jako bytost věřící, duchovní.

A mluvíme-li o výchově náboženské, pak nám musí být jen dostatečně jasno, že to není nějaký speciální obor výchovy, nýbrž pedagogika běžná se zvláštním přihlédnutím k církevní dogmatice, a k církevní historii po stránce výukové a mající na zřeteli jako ostatně každá pedagogika – vybudování mravního charakteru po stránce ryze výchovné. Konkrétněji řečeno: nábožensky vychovat nelze. Lze vyučovat náboženství jako předmětu, je možno dítěti ukazovat i říkat, co má dělat, ale v žádném případě není možno je naučit víře, v žádném případě je nelze postavit na správné místo v postoji k Bohu, nelze je naučit znát Boha.

Můžeme tedy po tom všem, co jsme si tu řekli, odmítnouti právem pojem a název náboženské výchovy, neboť má v sobě, jak jsem ukázal, vnitřní spor. Předem chápeme náboženství jako něco, čemu nelze naučit a k čemu nelze vychovat, a pak chceme mluvit o náboženské výchově. – Došli jsme teď jaksí na rozcestí, nebo lépe řečeno, přešli jsme rozcestí a zjišťujeme, že nás cesta vede jinam, než jsme chtěli dojít. Zbývá nyní na nás, zda se rozhodneme vrátit se – což by pro nás znamenalo opravit výměr pojmu náboženství, za něž bychom potom musili počítat všechny historické útvary i nekřesťanské, kde by obecným pojmem náboženství byl společný jmenovatel všech známých náboženství jak se jimi zabývá srovnávací věda náboženská – anebo zda setrváme na cestě – tedy zda zůstaneme věrni svému pojetí náboženství a opustíme myšlenku náboženské výchovy a budeme hledět se dopracovat jiných závěrů, závěrů pravdivých (logicky), které by s původní koncepcí nebyly ve sporu.

Nyní jsme tedy konečně přišli k jádru věci. Zde je úhelový kámen pro každý další názor, pro každou další theorii. – A já se tu odvážím říci, že pokud jsem to mohl poznat z literatury, tyto dvě tendence odpovídají (alespoň u nás v Evropě) rozlišení světa katolického a protestantského v křesťanství.

Katolíci – a tím myslím katolické odborníky, ne široké vrstvy se dívají na náboženství předně psychologicky. Proto všelijaké ty apely na city, proto monumentální chrámy s ohromující a dechu zbavující vnitřní výzdobou, proto tak přemnoho zdůrazňovaná velebnost a posvátnost úřadu kněžského, proto ceremonie, obrazy a svatí. Útočí se na zrak věřícího, útočí se na jeho čich (kadidla), prostě každý má být ohromen a unesen souhrou všech pozlátek, každý z toho ze všeho má mít především monumentální a povznášející pocit, dojem. Ano, tam se staví na dojmech. Pravý dojem, to je pravá náboženská výchova.

A jak je tomu u protestantů? Tam se o náboženské výchově nemnoho mluví a nemnoho píše. Mluví-li se však o výchově, tj. o obyčejné nenáboženské výchově, pak se tím u protestanta myslí vždycky výchova v Kristově duchu, tedy výchova se strany rodičů křesťanská. Někdo by právě teď mohl namítnout: Nu, o této křesťanské výchově právě mluvíme; to je přece náboženská výchova. – Na to ovšem musím podat bližší vysvětlení. Pro křesťana totiž platí, aby vše, co koná, konal v duchu Kristově. To platí i pro výchovu. U křesťana však neexistuje jiná výchova než křesťanská. Nemělo by tedy smyslu ji zvlášť vyznačovat jako výchovu náboženskou, již proto ne, že se nemusí vždycky týkat jenom náboženství a náboženského pole, nýbrž i otázek a problémů všelidských, dokonce i výuky nějakému oboru či předmětu, kde ovšem není možno mluvit o náboženské výchově v pravém slova smyslu. Ale daleko přijatelnější a názornější bude, když tu zdůrazním, že nemůže pro křesťana existovat zvláštní náboženská výchova již z toho důvodu, že náboženstvím je celý život, ne nějaká oddělená chvíle nebo úsek života. Náboženství křesťanské znamená způsob života, znamená žít křesťansky, v duchu Kristově.

Zbývá mi nyní zodpovědět poslední námitku. Mohlo by se totiž říci, že se po staletí a tisíciletí nábožensky vychovávalo, a já že nyní přicházím s nápadem, že vlastně nábožensky vychovávat vůbec nelze. A tu by se mi mohlo uvádět desítky příkladů, a třeba právě z naší české historie, jak se třeba u Chelčického nebo u Rokycany horlivě upozorňuje na důležitost náboženské výchovy, a jak se staraly v Jednotě bratrské synody o rodinnou výchovu, mohlo by se poukázat i na bratra Lukáše a jeho „Otázky dětinské“; však i v cizích zemích že nebyla tato otázka pomíjena, a opět by bylo lze jmenovat mnoho příkladů z církve lutherské i z řad reformovaných.

Je to námitka závažná a jejímu zodpovězení se nemohu vyhnouti. Ostatně soudím, že nebude tak obtížno uvést ji na pravou míru, jestliže se na jednotlivé případy podíváme zblízka, a to alespoň zběžně, neboť už nemáme mnoho času.

Když se trochu rozhlédneme na příklad po Jednotě a jejímu způsobu vyučování dětí, nikde nenajdeme ani nejmenší zmínku o nějakém odděleném chápání náboženské výchovy. Vidíme všude prosté rozvrstvení výchovné metody: na prvním místě je osobní příklad, o kterém se však zbytečně nemluví, neboť se rozumí sám sebou, a to u všech – ať už je to vychovatel, ať jsou to rodiče anebo ať je to někdo kdo ani nevychová ani děti nemá. Ten osobní příklad je samozřejmým předpokladem, musí tu však být jako pravý křesťanský život a ne jako výchovná pomůcka. Na druhém místě je výchova ke kázni, bázni a poslušnosti, a konečně na třetím místě je vyučování z katechismů, tedy věrouka. Uvedu příklady: na bratrských synodách byly vydány zprávy a naučení pro nejrůznější okolnosti a situace, v nichž se bratři a sestry mohly v životě ocitnouti. A tak zde cituji naučení pro hospodáře či otce rodin a jeho poměru k manželce a k dětem: (Müller-Bartoš, str. 188) [citát]

A tak nyní můžeme shrnout, co všechno může vychovatel učinit pro dítě. V raném dětství co nejintenzivněji na dítě působit morálně, vyučovat je v nejjednodušších příbězích biblických, později pravidelně posílat do Nedělní školy, při čemž je nejlépe být sám účasten pro případné odpovídání na otázky dítěte, o všem tom, co v Nedělní škole dítě slyšelo, doma s ním rozmlouvat, vésti je v kázni a poslušnosti avšak bez zbytečného trestání a popuzení, osobním příkladem mu vždycky jít napřed, a často se ptát na to na ono, což má velký význam jednak proto, že lze poznat nedostatky a vady a

hlavně ovšem proto, že se tím zvyšuje zájem dítěte. Ale ovšem: musíme být pamětlivi toho, že tím jen štěpujeme a zaléváme, a že nemůžeme více dělat. Zahradník zasadí stromek, a ten se třeba nejme; zalévá jej, ale stromek usychá. Inu, můžeme a musíme stromek zasadit, můžeme a musíme jej zalévat, ale – Bůh dá vzrůst.

A na konec ještě takovou malou poznámku. Katolická tendence při náboženské výchově směřuje k tomu, aby do vědomí dítěte bylo vneseno vědomí nebo pocit jakési samozřejmosti, vše se stává záměrně zvykovostí a neustálým opakováním a užíváním se dociluje toho, že dítě vidí ve všem tom danou a nezměnitelnou skutečnost, o které není potřeba přemýšlet. – Ne tak u nás; rysem naší výchovy musí být nezbytně právě to pevné vedení dítěte k samostatnému přemýšlení, k samostatnému řešení vlastních otázek, vedení ke konfrontacím Slova Božího se životem. To neznamena dítěti uměle tvořit a předkládat problémy. Nikoliv, k těm musí dítě dospět samo. Musí se mu však k tomu připravit vhodná půda v porozumění rodičů a vychovatelů, kteří neříkají jen stále: Tomu ještě nerozumíš, počkej až budeš starší. Ne chlácholit a uspávat vědomí a svědomí, nýbrž probouzet je a zvyšovat jeho citlivost.

A že snad se tím dostane dítě často do pokušení? To je možné, ba jisté. Proto však musí být vedle dítěte někdo, na koho se ono může spolehnout jako na věrného rádce – a ostatně největší pokušení nám představuje právě prázdný život, hladký a snadný, kde zdánlivě žádných pokušení není. Dobře pravil Luther: *tria faciunt theologum, meditatio, oratio, tentatio*. A to platí pro každého křesťana: ne klid, ne spočinutí v blaženém stavu, nýbrž boj, boj na život a na smrt, kde však máme velkou naději v tom, který zvítězil nad námi i za nás, v Ježíši Kristu. Tři věci jsou při pravém křesťanu: přemýšlování o věcech Páně, modlitba a pokušení. To když si uvědomíme a na to když budeme při výchově dětí pamatovat, pak s pomocí Boží po štípení a po mnohém zalévání a oklešťování se dočkáme doby, kdy stromky ponesou mnohý užitek k slávě Páně.